

Ítélet a népmesében

Az ítélet mindig döntés, alapja az etikára épülő törvény, de milyen ítélettel, etikával, törvénnyel találkozunk a népmesében? A népi mesemondó nem ismeri a paragrafusokat, tételes törvényeket, jogot. Jó esetben a Tízparancsolatot igen, de hogy annak milyen a múltja, hány évezred telt el a Sion-hegyi kinyilatkoztatás és napjaink között, már nem.

Valljuk be, mi sem tudjuk, csak azt: megtörtént, van, kényszerítő erővel hat, melyet az Újszövetség példabezédei, majd az elmúlt kétezer év történelme, a társadalmi változások, az ugyancsak sűrűn változó tulajdonviszonyok és az emberi tapasztalatok, a kapcsolatok rendszerei tovább árnyaltak vagy éppen megfosztottak eredeti tartalmuktól (lásd a 20. századot). Mindez mégis meghatározó egyéni tetteinkben, döntéseinkben. A népmese azonban kollektív műfaj, eredete és közvetítői névtelenek (nem számítva az elmúlt évtizedek akadémikus pontosságú gyűjtéseit), mégis olyan gondolatokat sugallnak, melyek örökérvényűek. Ilyenek, még akkor is, ha a számkra más etikát sugalló „Az Ezeregyéjszaká”-ra gondolunk, mert abban is... De erről később.

Milyen ítélet található tehát népmeséinkben és mi az ítéletek állandó vagy változó meghatározója? Ez az, amit érdemes megfigyelni, hiszen ha kultúránknak (értve ezen az egyetemes is) erre a nem kis szegletére gondolunk, ez a látszólag egyszerű rendszer – mivel állandó változást mutat – bonyolulttá válik. A népmese nem figyelmen kívül hagyható sajátosságai közé tartozik az is, hogy gyakran éppen azt a pillanatot fogalmazza meg, amelyben a régi etika (törvény) érvénytelené válik és egy új etika (törvény) lesz uralkodóvá. Erre példa a „Sosemvolt Cigányország” meséje, melyben a régi etika szerint az apának joga van a lányát feleségül venni. A cigány népmese pontosan azt illusztrálja, hogy a régi etika érvénytelené vált, új etika lesz törvényé.

Miről szól a mese az első egység fordulópontjáig? A cigánykirály halott felesége után – annak tett fogadalma szerint – csak nála szebb asszonyt vehet feleségül. Ilyet nem talál a gyászévek alatt, csak egyet, saját lányát. A régi jog (törvény) szerint helyes döntést a cigánykirály lánya nem fogadja el, ezért elbujdosik. A cigánykirály mágikus mesterkedései segítségével próbálja ezt a döntést megváltoztatni. Élő kardját (Freud szerint feltehetően fallikus szimbólum lenne) leválasztja testéről, a lánya után küldi, hogy ejtse teherbe, és vágja le a karját. Mindez megtörténik, ám amikor a cigánykirály belép a templomba lánya levágott karjával, hogy a pap összeeskesse vele – tehát törvényessé tegye a törvénytelen kapcsolatot – és a megfeszített testére tekint, meghal. Halálában az isten-ítélet van jelen (a kereszténység mint új meghatározó a korábbi szokásrendben), anélkül, hogy ezt a mesélő kimondaná.

Ezzel egyidőben a mese befejezésében megtalálhatjuk az a sajátos roma etikát is, mely keményebb, mint a megszokott, népmesei: a cigánykirály lánya nem bocsát meg férjének, a fiatal királynak, mert nem hitt neki. Nem hitte el, hogy ártatlan, apja varázserővel (testéről leoldott élő kardjával) ejtette teherbe és vágta le mindkét karját. Jézus azonban tudja az igazságot, a földre küldi *Szent Pétert*, hogy mentse ki a disznók közül a vajúdo kismamát és legyen keresztapja a megszülető gyermeknek. A csoda láttán (a gyémántok tüzetől lángra gyúló disznóól, a lángok közül sértetlenül kilépő asszony, karján a gyermekkel) a fiatal király szánja-bánja vétkét, de hiába. A cigánykirály lánya Szent Péter

újabb segítségével magára hagyja a vétkest. Ez a zárómotívum ugyanakkor kifejezője is a roma életformának: változatlanul a „vándorló” életmód mellett dönt a fiatalasszony. Döntése, mivel ellentmond a megszokott népmesei boldog végnek, kemény, de igazságos: azt, amit a fiatal király elkövetett ellene (a disznókkal akarta felfalatni), nem lehet megbocsátani.

A népmesében jelenlévő ítéletekhez elsősorban a *Grimm* fivérek mesegyűjteményének teljes kiadását választottam irodalmi illusztrációknak, mert hála *Adamik Lajos* és *Márton László* szövegű fordításának (Jacob és Wilhelm Grimm: 'Családi- és házimesék'), jobban őrzik azt az etikát (is), amelyek barbárabbak, mint magyar népmeséink variációi, illetve ezek átdolgozásai, és a téma adta mélységnek is jobban megfelelnek.

Olykor azonban, ha ennek oka van, a magyar népmese-változatokkal is foglalkozom. Nem kitérő, de fontos, hogy 'Az Ezeregyéjszaka meséi' közül is néhány jelen lesz ebben a gondolatmenetben, mert az ítélet ezekben a mesékben –

nemcsak az európaítól eltérő etikai mérce, hanem a kimondott, joggal élő ítélkező miatt is – más, ugyanakkor érzékelhető filozófiája meggondolandó. A népmesék vizsgálatánál az ítéletnek megfelelően annak különböző változataira is figyeltünk, így az istenire (mint ez az első mesénél is történt), az önbíráskodásra, tételes igazságszolgáltatásra, rágalmából eredőre, és így tovább. Mindezt természetesen a teljesség igénye nélkül tesszük, hiszen ahány népmese, annyiféle ítélet van benne jelen. Fontosnak tartom még megjegyezni azt a népmesékkal kapcsolatban, hogy az etikai döntés és ítélet elsősorban a hallgatókban fogalmazódik meg, tehát olyan burkolt, befogadói állásfoglalást találunk bennük, ami elidegeníthetetlen az alaptémától. A népmesék alapvető tulajdonságai közé tar-

tozik az is: a hallgatót eligazítja a világ dolgaiban (így etikai ítéletében), elválasztja a jót a rossztól, a szubjektív hallgatót állásfoglalásra készíti, példát mutat, tehát – rossz szó, de nincs jobb – didaktikus célja (is) van.

Nyomban a burkolt állásfoglalásra az egyik legkézenfekvőbb példa az 'Öregapó meg az unokája' (1) és annak magyar változata: 'Az öregember és a pokróc'. (2) Az alaphelyzet azonos: öregapó már a levest is magára lötytyinti, így teherré válik a fiatal párnak. A német történet mondatai keményebbek, jelen van bennük a vaskos naturalizmus ('ki-kilötytyentette a levest a terítőre és a szájából is visszacsurgott valamennyi'), mégis emberibb, mert nem küldik világgá. A magyar változatban a leves „mind kireszketett a kezéből, s az ab-

roszt is mind teleöntözte”, ugyanakkor a fordulata kegyetlenebb, hiszen a feladatot az unokára bízzák: „... s mikor te gondold, hogy már kinn vagyunk a mezőn, akkor a pokrócot tedd nagyapádnak a hátára, s fogd meg a kezét, s vezesd ki az utcára.

*A mese kiemelt
részleteiben ajogos és
jogtalan ítélet különböző
formái ugyanúgy
megtalálhatók, mint a vétkeké:
tudatosan elkövetettek és
tudatlanok, a befejezés viszont
megteremti az igazság
mérlegének egyensúlyát.*

Mondd meg neki, hogy le is út, fel is út, menjen világgá...” A gyerek ítélete a német változatban ösztönös: faforgácsból vályúcskát készít a szüleinek, hogy idős korukra abból ehessenek. A magyarban tudatos: a két pokrócból az egyiket szüleinek tartja vissza, mondván: „akkor én ne kelljen, hogy vegyek pokrócot, evvel a pokróccal maga is menjen el.” Ez a nyíltan moralizáló mese társadalmi és lélektani igazsága miatt a megszokottnál mélyebben rakódik a mesét hallgatók tudatába és készíti őket arra az ítéletre – az azonosulással –, ami ezt a köznapi igazságot a helyére teszi. *Kovács Ágnes* azonban téved, amikor ezt a mesét az óvodáskorú gyerekek antológiájába helyezi. Még akkor is téved, ha a nagycsoportos korosztálynak szólók közé sorolja. Ennek a me-

sének a felnőtteket kell elgondolkodtatnia, azaz belső ítéletre kényszerítenie, mint minden más irodalmi műnek. Mondanivalója azonos Máté gondolatával (7,2): „Amilyen ítélettel ti ítéltetek, olyannal fognak fölöttetek is ítélni.” Tovább menve, már a rousseau-i úton (mit taníthat a gyerekeknek „A róka és a holló?”), ezzel a mesével nem ötletet adunk-e a gyerekeknek arra, hogy mit tegyen majd a szüleivel, magyszüleivel?

Az ígéret-becsület-ítélet hármásának példája található a „Békakirály és Vashenrik” meséjében. (3) Már az első mondat ezt húzza alá: „Hajdanában, amikor a kívánságoknak még foganatja volt, élt egy király...” „A Magyar Nyelv Értelmező Szótárá”-ban (4) ezt írja a „fogat” szavunkról: „Valamely cselekvés, eljárás kívánt, várt eredménye, hatása.” A történet alaphelyzete vándormotívum: egy elvarázsolts királylány vagy királyfi akkor változhat vissza, ha valaki megszereti gyakran visszatartó külséjében („A szép és a szörnyeteg”, „Macskació”). Ebben a mesében a szép királylány aranygolyója a forrás vízébe hullik, ahonnan Békakirály hozza fel, hármás ígéretet kérve a királylánytól: engedje meg, hogy az asztalnál mellette ülhesen, ehessen tányérjából, ihasson poharából, ágyába fekhessen, ami összességében azt jelenti: szereti. A királylány beleegyezik, magában viszont „ostobának” nevezi a békát, s nem is hisz abban, hogy ígéretét teljesítenie kell. A Békakirály azonban bekopog a palotába. A király, mihelyt megtudja az igazságot, dönt: a béka pártját fogja: „Amit megígértél, meg is kell tartanod...” Ez fokozódik azzal, hogy „A király haragra lobbán”, és azt mondja: „Aki segített, amikor bajban voltál, azt később se nézd le!” A mesetípus általában akkor ér véget, amikor megtörik a varázs, az elvarázsolts emberré változik. A Grimm fivérek eredeti gyűjteményében azonban már a címben jelen van Vashenrik neve. Ő a királylány ellenpéldája, a fiatal király szolgája, aki „három vaspántot veretett a szívére” (ez is vándormotívum), „amiért béka képében sínylődik a gazdája”. Ezek a pántok pattannak le „a hűséges

Henrik szívéből, mert ura immár megsza- badult, és immár boldog volt”, mihelyt hazafelé tartanak a királyi hintón.

Ismét egy másik mese, amelyben a fel- tétel magában hordozza az ítélet lehetőségét is. Ez „A kígyó három levele”. (5) A történet kezdete megszokott: a szegény- lény elszegődik a királyi hadseregbe, a háború sorsát ő fordítja jóra, vezetésével legyőzik az ellenséget. A jutalom: a megszokott gazdagság és a királylány keze. A királylány „nagyon szép volt, ámde nagyon furcsa is volt. Megfogadta, hogy senki más nem lehet a hites ura, csak az, aki megígéri: ha ő, a királylány hal meg előbb, maga is élve eltemetteti magát, együtt vele. (...) Másfelől megfogadta, hogy ő is ugyanígy tesz...” Mindez feltehetően természetes része volt egy ősi kultúrának, a történet azonban egyszerre tragikus és *Boccaccio*-i fordulatokra épül a továbbiakban: A fiatal királyné beteg lett, és „nem tudott segíteni semmiféle orvos.” Az ifjú király ugyan „elborzadt a gondolatra”, de a halottal a kriptába végül „öt is levítették, majd reá zárták s beretesztették a kaput.” A történés fordulata és színhelye mintha jelen lenne Rómeó és Júlia tragédiájában, ám ott a halál kölcsönös vállalása a véletlenek sorozata miatt önkéntes. A mese cselekménye azonban minden horror-ele- me ellenére mintha megnyugtató vég felé közeledne: a kriptában kígyó jelenik meg, akit a fiatal király három darabba vág az- zal a felkiáltással: „Amíg élek, őt (a halott feleségét, T. E.) nem fogod megérinteni!” A kígyó azonban nem magányos. Társa is előkúszik, „szájában három zöld levéllel”. A levelekkel életre kelti a szétdarabolt kí- gyót. A fiatal király, felismerve a levelek varázserejét, feléleszti halott feleségét. Az ifjú, feleségével kijutván a kriptából, a három levelet hűséges szolgájára bizza. (A mesének ez a szereplője emlékeztethet minket Vashenrikre, s hogy mennyire így van, a későbbiekben válik világossá.) A fi- atal, halálból visszahozott királyné azon- ban nagyon megváltozik: „mintha férje iránt érzett minden szerelme távozott vol- na szívéből”. A fiatal királyi pár hajóra száll, hogy meglátogassa a mese kezdetén

elhagyott szegényember-apat. A fiatalasszonyban azonban „gonosz vágy ébredt a hajós iránt”. Megölik, tengerbe dobják, s hazafelé indulnak halálhírével. „Csakhogy a hűséges szolga (...) a kigyó három levelével (...) szerencsésen visszahozta az életbe” a gazdáját. Előbb érnek a király országába, aki nem akar hinni nekik, ám az igazság kiderül. A király ítélete: „Nincs kegyelem; ő készen állt meghalni veled, és visszaadta életedet, te pedig álmában meggyilkoltad őt, és el fogod nyerni méltó büntetésedet.” Így is történik: az asszonyt és a hajóst egy átluggatott hajóba zárják, mellyel „elmerültek a habokban”.

„A haramia-vőlegény” (6) horror a javából. Egy molnár meggondolatlanul akarja férjhez adni a lányát egy „gazdagnak látszó” udvarlóhoz. A sokszoros tanulsághoz tartozik az is, hogy a vőlegény felszólítja menyasszonyát – aki ösztönösen fél a legénytől –, hogy már az esküvő előtt látogassa meg erdei házában, melyhez egy hamucsi fogja elvezetni. A lány – mint a „Jancsi és Juliska” mesében – nyomokat hagy maga után: borsószemeket. Ez a szerencséje, és az, hogy a rablók tanyáján egy öregasszonyra talál, akinek elege van abból, amit átélt. A lányt elrejti egy hordó mögé. Amit innen lát a menyasszony, ugyancsak rémes: a hazatérő rablók egy lányt tuszkolnak maguk előtt, megölik, darabokra vágják – naturalista részletezéssel –, s mivel a gyűrűjét nem tudják lehúzni az ujjáról, levágják, ám a bárd lendületétől a levágott ujj a hordó mögé repül. Kevés híján rátalálnak a menyasszonyra, de az anyóka időben közbelép, majd álomporos borral leitatja a rablókat, így mindkettőjüknek sikerül megszökni. Amikor elérkezik a menyegző napja, megjelenik a vőlegény. A molnár lánya kezdetben hallgatag (ez a feszültség fokozásának eszköze is), végül megszólal és mindazt elmeséli, mintha álmában látta volna, amit a rablótanyán tapasztalt. A bizonyosság: „E szók után elővette az ujját, és fölmutatta az egybegyűlteknek.” A horror vége: „A haramia, aki a történet hallatán falféhré sápadt, föluggott és megpróbált elfutni, de a vendégek megfogták és átad-

ták a törvényszéknek. Ott aztán törvényt ültek fölötte és egész bandája fölött gaztetek miatt.” A naturális tanmese végén tehát „polgári” bíróság ítélkezik a bűnösök fölött, és nem a csodás mesékből megszokott király, mint a tövény megszemélyesítője.

Az önbíráskodás (ugyancsak ősi) ítélete az egyik magja a „Tizenkét fivér” című mesének. (7) A másik a bűn és bűnhődés összefüggése. A királyi párnak tizenkét fiúgyermeke van. „Ha kislány lesz a tizenharmadik – mondja a király –, akkor a tizenkét fiúnak meg kell halnia, hogy annál nagyobb legyen a leánya gazdagsága, és neki jusson az egész királyság.” A gondolat (eleve elrendelt ítélet) torz, de logikus: a tizenhárom részre osztott királyság gyöngye, de ha egy az örökös, erős marad. Bár a király megesketi a királynét, hogy elhatározásáról hallgatni fog, az anya megvallja a titkot a legkisebb királyfinak (a tizenkét koporsót is megmutatja az egyik szobában), sőt, a fiúkat az erdőbe küldi, hogy ott várják be az újszülött érkezését. Ha a zászló fehér, fiú született, hazatérhetnek, ha piros, nem, mert lánytestvérük lett. Az önbíráskodás (és előítélet) motívuma itt jelenik meg: „... ha lánykára bukkanunk valahol – határozzák el a fiúk –, kiontjuk piros vérért!” A mese története a bonyolult alaphelyzet ellenére jól alakul: a kislány, felcseperedvén, fiverei keresésére indul. A legkisebb fiú, Benjámín talál rá. Megörülnek egymásnak, és ugyanígy a többi fivér is húguknak, tehát elfelejtik egykori fogadalmukat. A testvérek békésen élnek együtt – mint Hófehérke a törpékkel –, ám a lány – akaratlanul – tragikus vétséget követ el, letöri azt a tizenkét liliumot, mely „az elvarázsolt házikó” kertjében nőtt, és ettől fiverei hollóvá változnak.

A megváltás módját egy anyóka árulja el a magára maradt királylánynak: „... hét esztendeig némának kell lenned, nem szabad megszólalnod, sem pedig nevetned...” Ekkor talál rá egy fiatal király, akinek megtetszik, aki feleségül veszi. A király mostohaanyja azonban a mese törvényei szerint „gonosz asszony volt”, és a lány

némaságát használja ellene, mondván: „... aki nem nevet, annak rossz a lelkiismerete” (ismét az előítélet mint meghatározó motívum!) A király kezdetben ellenkezik, ám – mint a mese hasonló változataiban – végül enged a mostohaanyának, „és feleségét halálra ítélte”. A hollók az utolsó pillanatban érkeznek, megtörik a varázs, mert letelt a hét esztendő, így már emberként hányhatják széjjel a máglyát lánytestvérük körül. „A gonosz mostohát pedig törvény elé állították, és bedugták egy hordóba, amely tele volt forró olajjal és mérges kigyókkal, és így lelte szörnyű halálát.” A mese kiemelt részleteiben a jogos és jogtalan ítélet különböző formái ugyanúgy megtalálhatók, mint a vétkeké: tudatosan elkövetettek és tudatlanok, a befejezés viszont megteremti az igazság mérlegének egyensúlyát.

Az igazságtalan ítélet sajátos, a mágikus korra utaló változatát találjuk *„A hét holló”* című mesében. (8) Hét fiú után végre régén várt kislánya születik egy házaspárnak, „csak hogy a gyermek satnya volt és kicsiny, és gyöngesége miatt szükségbeli keresztelezésre szorult.” A hét fiú verseng a forrásnál, hogy ki vigye a vizet a keresztelezéshez, így a korszót a vízbe ejtik. Nem mernek hazamenni, emiatt apjuk türelmetlenségében így kiált fel: „Bárcsak hollóvá változnának...!” Az átok megfogán, és a leány – mint az előző mesében – felcseperedvén elindul, hogy megváltsa testvéreit, akik miatta váltak hollóvá. Maga az elhatározás, a lány vándorútja az, ami feloldja az átkot, ellentétben a bonyolultabb meseszövevéssé, Tizenkét fivér'-rel.

Hosszas kanosszára épül a *„Mária gyermeke”* című mese. (9) Az alaphelyzet ismert vándormotívum: szoba, amelybe tilos betekinteni. Ez a megszokott helyzet attól válik mássá, hogy Szűz Mária az, aki menynevei házába viszi a szegény favágó lányát, és attól is más, hogy a tiltott szobában a kíváncsi lány a Szentháromságot látja meg. A ragyogást megérinti, így az ujja arannyá válik. Az arany, mely általában a kiválasztottság szimbóluma, ebben az esetben áru-ló motívum. Mivel a leányka tagadja, hogy kinyitotta az utolsó szoba ajtaját, Szűz

Mária a földre száműzi. Hazugságának azonban – kimondatlanul – nem csak ez a büntetése: elveszti a hangját is. Úgy él egy odvas fában, mint *„A só”* mese száműzött királylánya, és ugyanígy talál rá az ország vadászó királya, aki annak rendje-módja szerint feleségül veszi.

Egy esztendő múltán megszületik az első gyerek, és megjelenik Szűz Mária. „Ha megmondod az igazat, (...) visszaadom neked a beszédet; ám ha megátalkodol a bűnben, (...) akkor még újszülött gyermekedet is elviszem.” A lány tagadja a bűnét, s ugyanígy tesz még két, egymás után következő évben. Mivel sorra eltűnnek újszülöttjei, „elharapódzott a hír: (...) »Emberévő a királyné, ítéletet reá!«” Így is történik: „Törvénykeztek a királyné fölött, s mivel nem tudott védekezni, arra ítélték, hogy máglyahalált haljon.” Az ítélet természetesen következménye a bűnnek, ám Szűz Mária inkább barbár boszorkány, mint Krisztus anyja. Ugyanúgy, mint a Szentháromság ilyen földhözragadt, paraszti megfogalmazása. Az utolsó, máglyahalál előtti pillanat megtöri a lány konokságát, így Szűz Mária ezzel a tanulsággal zárhatja a mesét: „Aki megbánja és bevallja bűneit, az bocsánatot nyer...”

Ezzel a mesével elérkeztünk a magyar népmesék világától sem idegen Krisztus-történetekhez, melyben a bűnt követő ítéletet a vándorútját járó Jézus hozza meg. A következő három példa *Benedek Elek*, *Magyar mese- és mondavilág* három kötetéből való. Az első a *„Krisztus és a fősvény asszony”*. (10) „Volt egyszer egy gazdag asszony. (...) de az ő házába hiába tért be a szegény, tőle ugyan egy falás kenyeret sem kapott. Őt teszi próbára Krisztus. Az asszony vakarcsot akar sütni neki, de az úgy megnő a kemencében, hogy már sajnálja a vándornak adni, így elbújik a dagasztóteknő alá. Mivel a lányával letagadtatja magát, Krisztus azt kívánja: „...hordja a hátán, ami most rajta van...” A mese úgy végződik, mint az állatok eredetéről szóló őstörténetek: „A fősvény asszony pedig egyszerűen teknősbékává változott, s amíg élt, hordozta hátán a teknőt.” Az ítéletet itt a paraszti, természetes igazság-

érzetet fogalmazza meg, melyben nem az Újszövetség, hanem az apokrif iratok gyermek Jézusának felnőtté lett alakja jelenik meg.

A „Szent Péter és az ácsok” inkább adoma, mint mese. (11) Ebben Krisztus és Szent Péter jártukban-keltükben egy kocsmában előtt mennek el. Szent Péter nagyon bekívánczik a mulatók közé. Krisztus, hogy megleckéztesse, egy bögőt teremt Szent Péter hátára. (Figyelemre méltó, hogy nem a „varázsol” szót használja a mesélő, illetve Benedek Elek!) A mulatók azt hiszik Szent Péterről, hogy cigány, hiszen a hátán ott a hangszere. A Szent azonban nem tud, így nem is akar muzsikálni, emiatt jól elverik. Szent Péter most arra kéri Krisztust, hogy – mivel ácsok tették vele a csúfságot – teremtsen a fába vasgörcsöket. Krisztus ellenkezik, mondván: „Elég lesz, ha fagörcsök lesznek a fákban.” Ez tehát ismét eredetmese, a fagörcsök eredetéé, mely sajátos igazságtétel, és lehet, hogy valamikor nem Krisztus és Szent Péter vándoroltak benne, hanem Zeusz és Hermész.

A harmadik mese, a „Krisztus és az elégedetlen pópa” (12), már címében viseli a történet lényegét, és a tanulságos ítéletet. A pópa, akivel Krisztus találkozik, olyan országba igyekszik, „ahol a búzakenyérnél jobb kenyeret” kaphat. No, Krisztus lóvá változtatja a pópát, és egy vásárba igyekvő embernek ajándékozza azzal a kikötéssel: „gyaluforgácsnál egyebet ne adjon neki enni”. A kerékküllöket készítő és árusító ember meggazdagszik, két év után ismét találkozik Krisztussal, visszaadná a lovat, de Krisztus arra ítéli az elégedetlen pópát, hogy még egy esztendeig lóként csak gyaluforgácsot egyen. Három év leteltével Krisztus visszaváltoztatja pappá a lovat, hiszen megbűnhődött elégedetlenségéért, aki így summázza az anekdota tanulságát: „Most már tudom, hogy nincs jobb kenyér

a búzakenyérnél.” A mese verses változata *Kormos István* első szárnyalásai (és nem szárnypórbálgatásai) közé tartozik („Krisztus és az oláh pap”) lendületes, tiszta mesemondás, tele izes nyelvi leleménnyel, a humor-adta lehetőségek humánus-ironikus felhangjával. A *Puskin*-féle verses mese („Mese a pópáról meg Baldáról, a szolgájáról”) nem ennek, hanem az „Erős János”-nak, annak is az ördögökkel viaskodó variációja, melynek meghatározója, plasztikus figurája nem annyira a pópa, mint inkább a parasztleány elnyűhetetlen ereje.

Azok az álruhás Krisztus-történetek, amelyekben csodálatos dolgok is történnek, nagyon valóságosak, földhözragadtak, csupán annyiban különböznek a Mátyás királyról szóló meséktől, hogy azok még „földibbek”. Ilyen a legismertebb, „A kolozsvári bíró”. (13) Ez a túlságosan is közhelynek számító mese témánk miatt azért érdemel említést, mert ebben az ítéltő, a bíró ítéltetik el, és a mese kettős tanulsággal zárul:

„Mondta Mátyás a

hajdúnak: „Te állj fel! Szolga vagy, azt tetted, amit az urad parancsolt. Hanem kendet, bíró uram, példásan megbüntettem. Akasztófát érdemelnél, de fejedet tüttem, szegény népek sanyargatója!” Mint minden Mátyás király-történetnek, ennek is több változata ismert, így olyan is, amelyben nincs különbség a hajdú és a bíró büntetésében.

Mindazt, amit eddig kiemeltünk az európai mesekincsből, lényegében arra az etikára, etikából eredő törvényre épült, melynek meghatározója a Tizparancsolat, annak is elsősorban az emberi együttélésre vonatkozó hét tétele. „Az Ezeregyéjszaka meséi” között másféle etika van jelen. Az Olcsó Könyvtár 1968-as válogatásából két mesét kívánok kiemelni. Az első az „Omar ibn el-Khattáb és a fiatal beduin” (14), a második „A meggyilkolt leány vagy a há-

*Az életszeretet,
a barátság ilyen
felmagasztalása (melynek
mintha homoerotikus tartalma is
lenne) ismeretlen az európai
népmese-irodalomban. És
ismeretlen az ilyen árnyaltan
fogalmazó ítéletalkotás is.*

rom alma története'. (15) Nyomban figyelemre méltó az első mese kezdő mondatának egy része: „... Omar ibn el-Khattáb, egy nap népe közt ült, és igazságot osztott alattvalóinak...” A mese kiindulópontja tehát maga az igazságosztás. A történetben nincs semmilyen mesei elem: ez elbeszélés, mely az európai mesekincsnél bonyolultabb alaphelyzetre épül, emiatt igazságosztása is sérülékenyebb. Két fiatalember bevádol egy harmadikat, aki nemrég telepedett le városukban. Azzal vádolják meg, hogy megölte apjukat. A helyzet tehát egyszerre nagyon valóságos és nagyon drámai. A fiatal beduin azzal kezdi védekezését, hogy elismeri bűnét: amit állítanak, igaz. Az ok: a két ifjú apja haragjában megölte a fiatal beduin királyi természetű tevecsődörét, mert az a kertjéből kihajló ágat dézsmálta. A fiatal beduin ezt kődobással torolta meg, ám olyan szerencsétlenül, hogy az öreg halálát okozta.

Omar ítélete megszületik, személyre szabottan: „Mindent beismertél... (...) ..ez a törvény: Büntetnem kell!” A fiatal beduin elfogadja az ítéletét, ám azt kéri: valaki vállaljon kezességet érte, amíg visszatér elhagyott falujába, hogy öccse sorsát elrendezze. Akad is kezes, akit, ha estig a beduin fiatalember nem tér vissza, kivégeznek. A feszültség ugyancsak felfokozott, és különösen azzá válik, ahogy kezd lemenni a nap, és a fiatal beduin még mindig nem tért vissza. Az utolsó pillanatban a távolban feltűnik lélekszakadva rohánáló alakja. Mihelyt megérkezik, elmondja késlekedése okát, majd így zárja mondandóját: „Nem tudjátok-e, hogy a halál elöl, ha eljön az órája, nem menekül senki? Én megtartottam szavamat, hogy ne mondhassák: az emberekből kihalt a tisztesség.” Különös, elgondolkodtató, ahogy a fiatal beduin saját példáját általánosítja. Mindezzel megnyeri vádlói rokonszenvét, így azok elállnak a vádtól, mondván: „az emberek ne mondhassák, kihalt a jóság, igazság!” Omar, az ítélő elfogadja az ifjak ajánlatát: megkegyelmez a beduinak, sőt, a *Rónay György*-féle változatban (A kezesség) így szólnak a fejedelmet magasztaló szavak után: „örvendezzünk

együtt életünknek, és legyünk ezután mind a négyen testvérek: mi ketten és ő meg a nemes Abu Dharr, aki vállalta érte a halált, pedig nem is ismerte addig.” Az életszeretet, a barátság ilyen felmagasztalása (melynek mintha homoerotikus tartalma is lenne) ismeretlen az európai népmeseirodalomban. És ismeretlen az ilyen árnyaltan fogalmazó ítélet-alkotás is.

Hasonlóan különös ítélet születik a másik történet végén. Ez se igazán mese, csak az előzőhöz hasonlóan árnyalt ítélethezatal teszi meseivé a nagyon valóságizű elbeszélést. Harun ar-Rasid kalifa és a vezíre, Dzsafár álruhában járják az éjszakai Bagdadot. Az ok is, témánk miatt, fontos: Kedve kerekedett „...lemenni a városba, és kikérdegetni a köznépet a feljebbvalóikról. Akikre panaszkodnak, azokat letesszük hivatalukból, akiket meg dicsérnek, azokat magas polcra emeljük.” (Lehet, hogy a Mátyás királyról szóló mesék gyökere ez?) Így találnak rá egy halászra, aki kérésükre újra beveti a hálóját, s egy fonott ládát húz ki. A palotában, legnagyobb meglepetésükre, pálmalevelek és mindenféle női ruhák és egy szőnyeg alatt feldarabolt női holttestet találnak. A kalifa nyomban kimondja az ítéletet: a gyilkosnak meg kell halnia! Dzsafár feladata, hogy három napon belül megtalálja, mert ha nem, őt végzik ki. Dzsafár tehetetlen, csak Allah igazságosságában bíz, ám három nap múlva kihirdetik a halálos ítéletet és az okot is. Ekkor jelentkezik egy fiatalember, és vállalja, hogy ő ölte meg a feleségét. Ugyanakkor egy öregember is jelentkezik: ő okozta a lánya halálát.

Mi a gyilkosság oka? Lassan világossá válik: a fiatalasszony, akit a férje szeretett, és aki már három gyermeket szült neki, beteg lett. Betegségében olyan almát kívánt, amilyen csak Baszrában, egy heti járóföldre terem. A fiatal férfi tizenöt nap múltán teljesíti felesége kívánságát. Amikor boltjába tér, kisvártatva egy néger rabszolgát lát, kezében egy almával. A rabszolga elmondja: a szeretőjétől kapta, bizonyosságul még azt is, Baszrából hozta a felszarvazott férj és három dinárt fizetett érte. Az igazság azonban bonyolultabb –

itt válik bűnössé az apa –, mert tudja, hogyan jutott az almához a rabszolga. A fiatal kereskedő gyerekei közül az egyik játszott vele az utcán, az anyja tudta nélkül. Az arra járó rabszolga elvette az almát. A gyerek mindent elmondott neki, hogy visszakapja, de eredménytelenül. Így valójában a gyilkosság oka a rabszolga hazugsága. Most már csak a rabszolgát kell megtalálnia Dzsafárnak, ismét három nap alatt.

Három nap múlva Dzsafár, a biztos kivégzés előtt, elbúcsúzik gyermekeitől, így veszi észre, hogy kislánya egy almát rejteget. A kislány az almát Dzsafár rabszolgájától kapta, tehát Allah, anélkül, hogy a vezír kimozdult volna a házából, megmutatta az igazságot. A történet vége számkra megdöbbentő: a kalifa „A rabszolgát szabadon bocsátotta, az ifjúnak pedig, aki feleségét meggyilkolta, olyan havi járadékot adományozott, hogy gond nélkül megélhetett belőle, a maga rabnői közül adott hozzá egyet feleségül, és asztaltársául fogadta.” Ha az első megdöbbentésünkön túljutottunk, elgondolkozhatunk a keleti mese, a – nevezzük így – sajátos Korán-szellem végső tanulságán: halálra ítéltünk-e bárkit, ha emberek vagyunk, hiszen Allah mindannyiunknál magasabb rendű. Mintha távoli rokonságot találnánk két gondolat között, az Újszövetségre figyelve: „Az vesse rá az első követ, aki büntelen közületek!” (Jn. 8,7) A törvényeket, a paragrafusokat mi hozzuk, de vajon a paragrafusok mindig emberségesek-e (emlékezzünk a közelmúltakra, a zsarnokságok kollektív ítéleteire, a justizmordok tömegére, a bűnös népek bélyegére, a „jogszerű, bár etikátlan” kettős mércéjére)?

Ha visszatekintünk a téma miatt felelevenített mesékre, azzal összegezhethetjük az „ítélet a népmesében” gondolatot: ahány vétek, annyiféle ítélet. Az ítéletek közös, alig árnyalt jellemzője, mint a bevezetőben utaltunk rá, hogy ezt hol rejtetten fogalmazza meg a népi mesemondó, hol nyilvánvalóan, de mindig az emberi igazságra, a jó és rossz ellentétére, ezek végletes elkülönböztetésére alapozva, a „természetes eti-

kára” figyelve. Nem okítva, hanem a hallgató ítéletére bízva az igazság igazságát. Ez azt is jelenti: gondolkodó (és etikával rendelkező) embernek tekinti a mese befogadját. Egyben, ettől a népmesét a hétköznapi valóság költői síkjába emelve, a hallgató „iskoláját” is megteremti, eligazítja a várható döntéshelyzetekben. Még a legutóbbi példákban, „Az Ezeregyéjszaka meséi” második történetében is azt érezhetjük: valójában senki nem gondolta, így a rabszolga sem, mi lesz a következménye hazugságának, hiszen nem tudta, kivel áll szemben. Nem bosszú vezérelte, még „rabszolgasorsa” miatt sem, hanem a véletlen, ami kivédhetetlen. Igaz, a mi nézőpontunkból mindenki hibája vétek volt, de azt már a mi, egyértelműbb igazságérzetünk fogalmaztatja meg velünk (vagy bennünk), hogy az ítélet jogos volt-e, vagy sem? Az utóbbi azon a kultúrán is múlik, amin a mesehallgató nevelkedett, ezért tekinthetünk kissé értetlenül a döntésre, míg „Az Ezeregyéjszaka” hallgatói (olvasói) feltételezett egyértéttséssel.

Jegyzet

- (1) GRIMM, Jacob és Wilhelm: *Gyermek- és családi mesék*. 309. old.
- (2) BÜSZKE KOCSIS Miklós meséje, In: *Icikepicinke*. 191–192. old.
- (3) GRIMM, Jacob és Wilhelm: *Gyermek- és családi mesék*. 19–21. old.
- (4) II. kötet, 844. old.
- (5) GRIMM, Jacob és Wilhelm: *Gyermek- és családi mesék*. 81–83. old.
- (6) i. m.: 173–175. old.
- (7) i. m.: 53–56. old.
- (8) i. m.: 119–120. old.
- (9) i. m.: 24–27. old.
- (10) BENEDEK Elek: *Magyar mese- és mondavilág*. I. 161. old.
- (11) i. m.: III. 146–147. old.
- (12) i. m.: 150. old.
- (13) i. m.: III. 425–428. old.
- (14) 241–245. old.
- (15) 86–94. old.

Irodalom

Az Ezeregyéjszaka legszebb meséi. A meséket feldolgozta és az utószót írta RÓNAY György. Móra Könyvkiadó, 1969.

Az Ezeregyéjszaka meséi. Fordította HONTI Rezső. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968.

BENEDEK Elek: *Magyar mese- és mondavilág. I–II–III.* Móra Kiadó, 1987.

GRIMM, Jacob és Wilhelm: *Gyermek- és családi mesék.* Fordította: ADAMIK Lajos és MÁRTON László. Magvető Könyvkiadó, 1989.

GRIMM legszebb meséi. Válogatta VARGA Tamásné, magyarra átdolgozta RÓNAY György. Móra Könyvkiadó, 1965.

Icike-picinke. Válogatta és szerkesztette KOVÁCS

Ágnes. Móra Könyvkiadó, 1994.

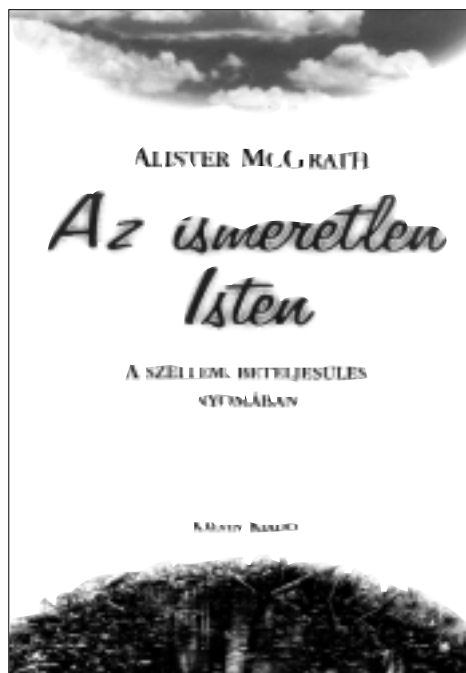
KORMOS István: *Az égig érő fa – verses meséi.*

Aquincum (é. n.)

Sosemvolt Cigányország. Gyűjtötte és írta BARTOS Tibor. Európa Könyvkiadó, 1985.

Újszövetségi Szentírás. Szent István Társulat, 1996.

Tarbay Ede

A Kálvin Kiadó ajánlatából